

Теоретичне обґрунтування ролі людського фактора у сільському господарстві

Стаття присвячена проблемам функціонування людського капіталу села. Узагальнено наукові підходи до застосування категорій на позначення людського фактора суспільного виробництва. Автором запропоновані власні теоретичні висновки щодо особливостей формування і використання людського капіталу в умовах багатокладності сільського господарства.

трудові ресурси, трудовий потенціал, людський капітал, багатокладність, внутрішні інвестиції, потенціал сім'ї

На сучасному етапі в усіх розвинених країнах відбувається зміна економічної парадигми, що виражається в нароцпуванні гуманістичних тенденцій в теорії і практиці господарювання. Проявом таких тендецій є зміна підходів до визначення місця і ролі людського фактора у забезпеченні ефективної діяльності підприємницьких структур будь-якої форми власності і незалежно від галузевої належності.

В останні роки найбільш вживаною і популярною серед дослідників людського фактора є категорія “людський капітал”, що доповнила і в деяких випадках замінила собою такі поняття як “робоча сила”, “трудові ресурси”, “трудоий потенціал”.

Основоположниками популярної концепції людського капіталу є відомі американські вчені-економісти Г. Беккер, Я. Мінсер, Т. Шульц, Л. Туроу, П. Ромер, О.Лукас, Г. Беккер, Т. Шульц та ін. У вітчизняній економічній науці перші публікації, присвячені цій проблемі, почали з'являтися лише з кінця 90-х років ХХ століття. У наукових працях російських та українських вчених останніх років достатньо висвітлено еволюцію категоріального апарату для характеристики людського фактора виробництва. Серед авторів, які досліджували це питання, можна навести О. Грішнову, А. Кудлай, Д. Богиню, О. Бородіну, М. Долішнього та інших. [1 – 4].

Але, не зважаючи на значну кількість різнобічних досліджень даної проблеми, небагаточисельними є спроби вітчизняних науковців обґрунтувати практичне значення використання в економічній діяльності категорії людський капітал. Недостатньо вивченим у вітчизняній економічній науці лишається питання ролі людського капіталу у сільському господарстві. Відсутня структурованість категоріального апарату для позначення взаємозв'язку людського капіталу села з ефективністю сільської праці.

Зважаючи на це, мета даної статті полягає, по-перше, в узагальненні та структуриванні множини категорій, що застосовується при характеризуванні людського фактора; по-друге, в дослідженні ролі людського капіталу в сільському господарстві; по-третє, в розробці підґрунтя для подальших досліджень даної проблеми.

Однією із спроб охарактеризувати особливості та сучасний стан людського капіталу села є дослідження Бородіної О.М., яка визначає дану категорію як “сукупність потечійних спроможностей селян забезпечувати отримання доходу (індивідуального та суспільного) своєю участю у виробництві” [1]. На думку цього автора, людський капітал села включає природні здібності, талант, духовну стійкість, освіту, професійні знання, кваліфікацію, трудові навички та життєвий досвід.

Характеризуючи ролі людини у сільськогосподарському виробництві, погоджуємося із думкою Бородіної О.М., що не слід обмежуватися лише виробничою

складовою, оскільки сільське населення, будучи максимально наближеним до сфери прикладання праці, забезпечує також існування села взагалі (соціально-культурна, демографічна, природоохоронна, рекреаційна складові).

Але оцінку сучасного стану людського капіталу села більшість авторів здійснюють через характеристику вікової структури, освітнього рівня, професійно-кваліфікаційного складу. На нашу думку, при цьому доцільно було б застосовувати категорію “трудові ресурси”.

Зважаючи на існуючі в науці тенденції, узагальнивши різноманітні підходи, автор сформулював власне бачення місця людського фактора у сільськогосподарському виробництві через структурування категоріального апарату, що застосовується при його характеризуванні.

Так, категорію “людський капітал”, адаптувавши до умов сільського господарства, можна сформулювати як сукупність продуктивних якостей, здібностей, сил, функцій людини, що використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню ефективності праці, доходів (індивідуальних і суспільних). При цьому складовими людського капіталу слід вважати освітній потенціал, трудовий потенціал і, власне, внутрішній потенціал кожної людини.

Освітній потенціал на макроекономічному рівні – це освітньо-кваліфікаційний рівень населення, система знань, що склалися у певному суспільстві, використовуються або потенційно можуть бути використані у суспільному виробництві. На рівні конкретного виробничого суб’єкта до рівня освіти, знань додаємо досвід роботи, навички, адаптованість персоналу, що відіграють визначальну роль у забезпеченні ефективної праці. При цьому будемо розмежовувати два типи освітньої підготовки: загальну (теоретичну), що здійснюється на базі навчальних закладів, і спеціальну (практичну, виробничу), яка проводиться невіддільно від виробничого середовища і виражається у поступовому розвитку вмінь, навичок в процесі здобування досвіду роботи. У сільському виробництві друга складова за своєю природою є первинною, оскільки в процесі своєї життєдіяльності сільський житель вже адаптується до середовища прикладання своєї праці, набуває практичного досвіду, вмінь, навичок. Доповнивши їх теоретичною базою в системі професійної освіти, він досягає найбільш ефективного рівня в трудовій діяльності.

Погоджуючись з думкою деяких науковців щодо невід’ємності від поняття людського капіталу прямого і непрямого інвестування в нього, зауважимо, що в умовах сільського господарства інвестиційна складова набуває певних особливостей у організаційних формах господарювання.

Так в умовах існування типового колективного сільськогосподарського підприємства середнього або крупного масштабів, укомплектовуючи його штат, керівник може вкладати фінансові і інвестиції у підвищення їх освітньо-кваліфікаційного рівня. В умовах самозайнятості сільської людини, вимірювати рівень інвестицій, вкладених в її розвиток, можна з урахуванням витрат батьків на її виховання, навчання тощо (тобто, самоінвестування). Але в будь-якому випадку фактор інвестування сприяє переходу наявного людського (трудового) потенціалу у більш якісну форму – людський капітал (рис. 1).

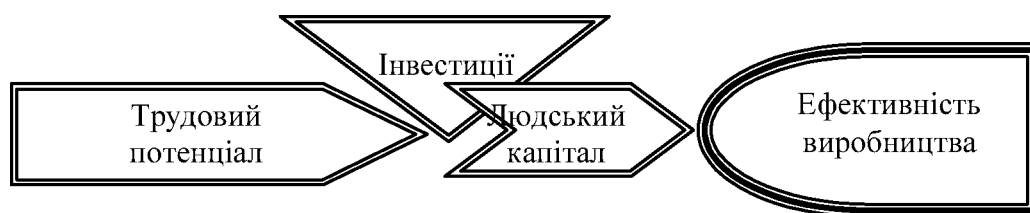

Рисунок 1 – Трансформація трудового потенціалу у виробничому середовищі

Для характеристики чисельного складу сільських трудівників доцільно застосовувати категорію “трудові ресурси”, яку будемо визначати як чисельність працездатного населення працездатного віку, молодшого і старшого за працездатний вік, яке зайняте або потенційно може бути зайнятим у сільськогосподарському виробництві.

Розвиток різноукладності сільського господарства висуває нові вимоги до якостей людини як носія і власника робочої сили, використовуваної для виробництва товарів або послуг. Поряд із такими факторами підвищення якості людського капіталу села, як освіта, професійна підготовка, стан здоров'я, особливої ролі в цій галузі економіки набувають демографічна основа, потенціал сім'ї, звичаї і традиції, історична спадщина, формування свідомості відносно вимог часу, що є менш актуальними для міських умов виробництва.

Перш ніж розглянути сутність кожної із названих складових, слід зауважити, що місце і вплив кожної з них є неоднаковими для різних форм господарювання. Через це факторну систему вивчення людського капіталу доцільно будувати для кожної з них окремо, дотримуючись загальних спільних принципів.

Основою для формування людського капіталу будь-якого виду господарювання на селі є демографічний потенціал, який деякі науковці, зокрема О.М. Бородіна, схильні характеризувати через категорію фонду життєдіяльності людського капіталу (функція від чисельності населення і середньої тривалості життя). На нашу думку, до демографічного потенціалу слід включити наступні елементи:

- чисельність трудових ресурсів, яка залежить від показників природнього і механічного руху населення;
- стан здоров'я сільського населення та розвиненість системи його охорони;
- потенціал сільських сімей;
- старіння населення;
- якість трудових ресурсів (освітньо-кваліфікаційний рівень)

Одним із визначальних факторів формування людського капіталу сільськогосподарського підприємства є стан здоров'я зайнятих і тих, хто потенційно міг би працювати на ньому (жителів даного населеного пункту).

Здоров'я дорослої людини, за визначенням І. Дишлового, – це певний потенціал якості людської особистості, що характеризується властивістю його фізичних, психічних, духовних сил виробляти у процесі праці протягом робочого дня і всього річного робочого періоду матеріальні та духовні цінності чи надавати необхідні для виробництва або побуту всілякі трудові послуги.

Здоров'я людини формується протягом її життя. Воно визначається генетично, матеріальними та побутовими умовами її життя.

Чисельність сільського населення формує потенційну пропозицію робочої сили на селі, яка може бути задіяна як у формі найманої праці, так і шляхом самозайнятості.

Потенціалом сімей вважатимемо їх розміри (кількість членів сім'ї), статеві вікову структуру, соціальний статус.

Зростання показників старіння населення зменшує людський капітал села і чисельність трудових ресурсів.

Впливовим фактором формування, розвитку, використання людського капіталу є соціальний, до якого віднесемо:

- розвиненість соціальної інфраструктури села;
- структура доходів;
- соціальний захист сільського зайнятого і незайнятого населення.

Слід зауважити, що соціальна складова в більшій мірі виступає як мотиваційний чинник зацікавленості в прикладанні праці саме в галузі сільського господарства.

Оскільки, як свідчать останні дослідження, найбільш значними причинами еміграції із сільської місцевості стають низький рівень життя, незахищеність працівників і результатів праці, відсутність необхідних закладів соціального спрямування (шкіл, лікарень, дитсадків, якісних торгівельних установ тощо) [5].

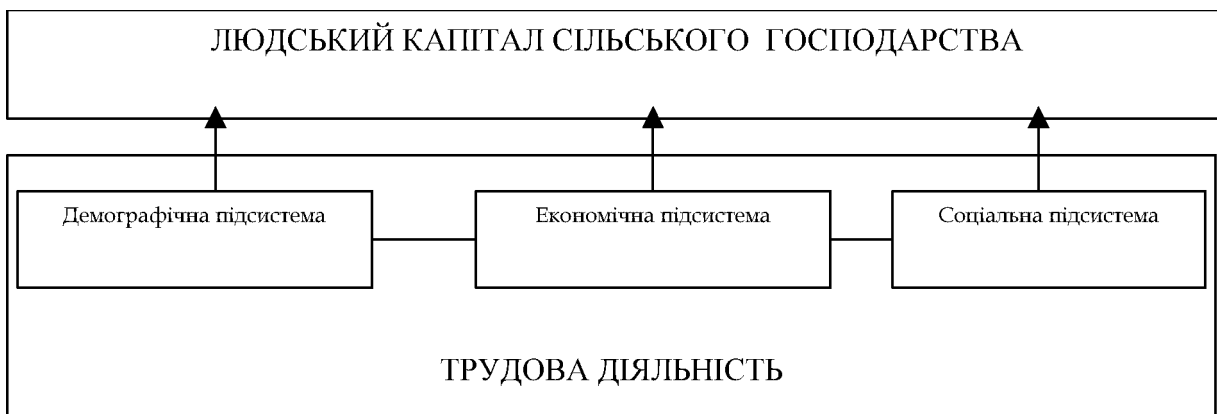
Економічна впливаюча складова включає:

- рівень оплати найманої праці;
- стимулювання розвитку сільського підприємництва;
- систему гарантій, пільг і компенсацій самозайнятому населенню села;
- передумови для кооперації і поділу праці;
- наявність мережі страхових послуг і гарантій збуту продукції.

Сукупність економічних факторів визначає основні напрямки прикладання сільської праці з урахуванням можливого ступеня вигоди від кожного з них.

Таким чином, демографічна, економічна і соціальна підсистема (рис. 2), об'єднані трудовою діяльністю як засобом реалізації на практиці людського капіталу, створюють передумови для ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства. В цьому випадку сам людський капітал виступає фактором ефективності виробництва.

Однією із форм прикладання праці в сільському господарстві є особисті підсобні господарства як особливий різновид домашніх господарств, форма сільськогосподарського виробництва, в якій робітник і підприємець поєднані в одній особі. Господарювання ведеться переважно членами родини. Поряд із економічними, особисте селянське господарство виконує важливі соціальні функції. Так, Довбиш Г. серед останніх виділяє: трудове виховання і професійна орієнтація сільської молоді, формування в молодого покоління господарського відношення до землі і природи [3]. Особисте селянське господарство сприяє не тільки відтворенню робочої сили, але й духовному розвитку сільських жителів.

.Рисунок 2 – Структура людського капіталу сільського господарства

Для ефективної діяльності таких господарств з метою задоволення власних і суспільних потреб у сільськогосподарській продукції найважливіше значення має людський капітал сім'ї, що має своєрідну природу формування внаслідок особливих видів і форм інвестування.

Особливістю особистого селянського господарства є те, що в ньому може повноцінно використовуватися залишковий трудовий потенціал пенсіонерів і трудові навички дітей, що перебувають на стадії формування.

Природним і менш дорогавартісним шляхом відбувається в сільській родині навчання молодших поколінь навичкам господарювання (фактично безкоштовна

передача знань, досвіду, вмінь). Додаючи до цього інвестиції в професійну освіту сільської молоді, отримуємо сільського працівника нового типу мислення.

Сільська сім'я, окрім створення власного людського капіталу, формує трудовий потенціал для використання в інших формах господарювання, де він набуває статусу людського капіталу (рис.3).

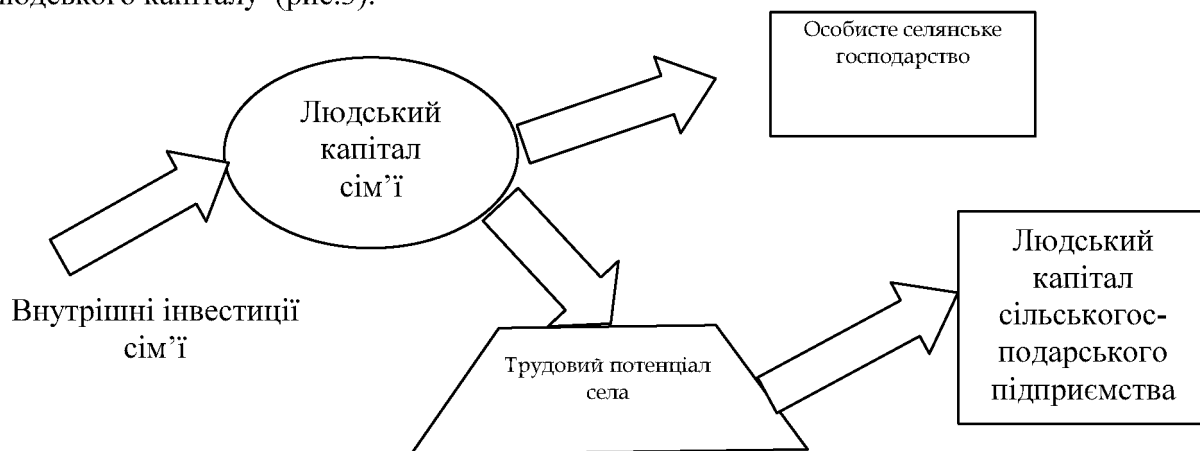

Рисунок 3 – Роль сільської сім'ї у формуванні людського капіталу

Така інтерпретація ролі людського фактора у сільськогосподарському виробництві дозволить виключити будь-які неузгодженості і суперечності у формулюваннях; розвивати думку щодо його спрямування на досягнення найвищого корисного результату – максимального доходу (суспільного та індивідуального), досліджувати можливості виявлення і використання резервів сільського людського капіталу. Подальші дослідження поставленої проблеми будуть спрямовані на вивчення стану людського капіталу сільського господарства в регіонах аграрної спеціалізації, аналіз існуючих тенденцій відтворення, розвиток та вдосконалення методології оцінки його ефективності.

Список літератури

1. Бородіна О.М. Людський капітал села – особливості та сучасний стан // Вісник аграрної науки. – 2004. - №8. – С. 71-73.
2. Грішнова О., Тертична Л. Економічна природа і значення категорії людський капітал // Актуальні проблеми економіки. – 2004, - №5. – С. 33-37.
3. Довбиш Г.В. Діяльність особистих селянських господарств в ринковій економіці // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2004. - №1. – С. 24-28
4. Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 100 с.
5. Якуба К. Людський фактор у реформуванні аграрної економіки // Економік України, 2004, № 5, С 69-75.

Статья посвящена проблемам функционирования человеческого капитала села. Обобщены научные подходы к использованию категорий для характеристики человеческого фактора общественного производства. Автором предложены собственные теоретические выводы об особенностях формирования и использования человеческого капитала в условиях многоукладности сельского хозяйства.

The article is devoted to the problems of functioning of human capital of village. The scientific approaches to use of categories for the description of human factor of public manufacture are generalized. By an own theoretical conclusions are offered about features of forming and use of the human capital in conditions of agriculture.